

УДК 371.214.46

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД
ДО ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ
МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ**

Баранник Н.О.

*Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка*

У статті розглядаються деякі теоретичні відомості про функціонально-стилістичний підхід до вивчення граматики у вищій школі.

Ключові слова: функціонально-стилістичний підхід, мовленнєві вміння, функціональна стилістика, стилістичні засоби, граматичні синоніми.

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД
К ИЗУЧЕНИЮ ГРАММАТИКИ – ЗАЛОГ РАЗВИТИЯ
РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ**

Баранник Н.А.

В статье рассматриваются некоторые теоретические сведения о функционально-стилистическом подходе к изучению грамматики в высшей школе.

Ключевые слова: функционально-стилистический подход, речевые умения, функциональная стилістика, стилістические средства, грамматические синонимы.

**FUNCTIONAL AND STYLISTIC APPROACH TO THE STUDY
OF GRAMMAR – THE KEY TO THE DEVELOPMENT
OF SPEECH SKILLS OF STUDENTS**

Barannik N.O.

The article examines some theoretical information about the functional-stylistic approach to the study of grammar in high school.

Keywords: functional and stylistic approach, speech skills, functional stylistics, stylistic features, grammatical synonyms.

Відповідно до вимог Державної національної програми „Освіта“ („Україна XXI століття“), Концепції мовної освіти в Україні невід’ємною ознакою освіченої, усебічно розвиненої особистості є високий рівень мовленнєвої культури, якого передбачається вміння вільно, комунікативно доречно володіти мовними засобами в будь-якій ситуації мовлення, аргументовано висловлювати свої думки, дотримуватися правил мовленнєвого етикету.

Проблема розвитку мовленнєвих умінь студентів набуває особливого значення в методичній науці й імперує до створення відповідної системи розвитку мовлення, удосконалення способів і засобів навчання. Підґрунтям вивчення мовних явищ у системі професійної філологічної підготовки мають бути компетентнісний, комунікативно-діяльнісний і функціонально-стилістичний підходи.

Слід зазначити, що суть функціонально-стилістичного аспекту вивчення української мови ґрунтується на взаємозв’язках функціональної стилістики з іншими розділами курсу сучасної української мови (фонетикою, лексикою, граматиною). У функціональній стилістиці, як відомо, досліджуються мовні явища з боку їх функціонування, вона відрізняється від граматики та інших розділів тим, що розглядаються виражальні можливості мови.

Функціонально-стилістичний підхід до вивчення мовних явищ достатньо висвітлено в працях російських учених, зокрема: С. Іконникова, В. Капінос, Т. Ладиженської, С. Молодцової, Л. Федоренко, Т. Чижової, Н. Шведової та ін. У вітчизняній науково-методичній літературі означена проблема порушувалася в працях П. Дудика, В. Мельничайка, С. Карамана, А. Коваль, П. Кордун, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономарева, В. Бадер, І. Нагрибельної, О. Попової, Л. Сугейко та ін. Однак, незважаючи на те, що функціонально-стилістичний підхід посідає чільне місце у світовій практиці навчання мови в загальноосвітній школі, у вищій школі цей напрям не знайшов належного застосування. Тож ставимо за **мету** висвітлити теоретичні засади функціонально-стилістичного підходу до вивчення граматики у вищій школі.

У світлі зазначено головне завдання університетського курсу сучасної української мови має бути спрямоване не лише на наукове погли-

блення лінгвістичних знань студентів про одиниці всіх мовних рівнів, а й на особливості їх функціонування в мовленні.

Вивчення студентами граматичних явищ у функціонально-стилістичному аспекті неможливе без усвідомлення таких фундаментальних понять, як *функція* й *функціонування*, у кваліфікації яких у сучасній лінгвістичній науці спостерігається досить широка сукупність теоретичних ідей. Із огляду на це, зазначав І. Вихованець, постала проблема розрізнення функцій мови взагалі та функцій одиниць відповідних рівнів, оскільки лише „на тлі функцій мови рельєфно виокремлюються функції мовних одиниць“ [3, 12]. Функції мовних (граматичних) одиниць виявляються в мовленні не самостійно, а вступають у ширшу систему функцій мови й мовлення й у своєму виявленні залежать від цієї системи [2].

У лінгвістичних словниках та енциклопедіях поняття *функції* визначають як багатозначне поняття, під яким слід розуміти призначення, роль, яку виконує мовна одиниця в процесі її функціонування в мовленні (функція фонем, членів речення, морфологічні функції); мету, характер відтворення в мовленні певного елемента, його актуалізацію в контексті конкретного мовленнєвого акту (стосується індивідуального вживання мовних засобів у тексті); узагальнене позначення різних аспектів мови та її елементів із огляду на їх призначення, застосування, використання (стосується функцій мови у суспільстві) [1].

Вивченню курсу сучасної української мови у вищій школі слід надати *функціонально-стилістичної* спрямованості, що полягає насамперед у розкритті практичного значення стилістики; уточненні змісту й системи основних стилістичних відомостей про граматичні категорії завдяки виконанню спеціальних тренувальних вправ, спрямованих на виявлення особливостей організації мовних засобів у певних типах мовлення, способів добору, поєднання й уживання мовних ресурсів для створення стилістичного ефекту в текстах різних типів і стилів мовлення.

Цілком очевидно, що саме функціональна стилістика (стилістика мовлення) має велике практичне значення для вироблення мовленнєвих умінь у студентів, зокрема: допомагає розкрити багатство та красу мови, навчити студентів послуговуватися різними мовними засобами

відповідно до специфіки мовленнєвих ситуацій, добирати лексичні й граматичні синоніми та інші виражальні засоби мови (О. Ахманова В. Виноградов, А. Коваль, М. Пентилюк, М. Пилинський); виховує у мовців чуття стилю, ознайомлює з нормами того чи іншого функціонального стилю (М. Кожина). Основним поняттям функціональної стилістики є функціональний стиль.

На сьогодні найбільш узагальненим і повним у лінгвостилістиці є визначення функціонального стилю, запропоноване М. Кожиною: „Функціональний стиль мовлення – це певний соціально усвідомлений різновид мовлення, що відповідає тій чи іншій сфері суспільної діяльності і формі свідомості, для якого характерне своєрідне стилістичне забарвлення, що створюється особливостями функціонування мовних засобів і специфічною мовленнєвою організацією, має свої норми відбору й поєднання мовних одиниць і визначається завданнями спілкування у відповідній сфері“ [4, 49].

На формування стилю, як відомо, впливають як *лінгвістичні* (власне мовні фактори і конкретний мовний матеріал), так й *екстралінгвістичні чинники* (функції мови, сфери спілкування, форми суспільної свідомості (наука, політика, право), що співвідносяться зі сферами суспільно-виробничої діяльності, побуту. Позамовні чинники реалізуються в мовленні за допомогою мовних засобів, вибір яких залежить і від підстильових різновидів стилю (жанрів), загальної тональності тексту – урочистого, іронічного, сатиричного, фамільярного, лайливого, вульгарного. Саме на екстралінгвістичній основі функціональній стилістиці виокремлюють такі основні функціональні стилі, як науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній і розмовно-побутовий.

Уміння вільно, комунікативно виправдано володіти мовними засобами в будь-якій ситуації мовлення безпосередньо пов'язане з чинниками вибору мовних засобів, що визначають специфіку того чи іншого стилю. До них мовознавці (В. Адмоні, Т. Сільман) відносять комунікативну форму мовлення, сферу діяльності людини, соціальну ситуацію, індивідуальну установку, прагнення до виразності й чіткості мовлення. Зазначені чинники позначаються на виборі, комбінації та трансформації граматичних засобів, що визначають не „закріпленість“, а лише типовість і значну концентрацію їх у певній сфері спілкування. Отже,

вибір мовних засобів пронизує всю мову і становить одну із сторін її безпосереднього функціонування, на основі якого й виникає функціональний стиль. Саме такі яскраво забарвлені стилістичні мовні засоби, що мають стійке позаконтекстне стилістичне значення, називаються в стилістиці поняттям *стилістем*. Стилїстем набувають забарвлення певного стилю й виступають його маркерами [5].

Проблема розвитку мовленнєвих умінь студентів тісно пов'язана з уміньми віднаходити в текстах різних стилів стилістично нейтральні та стилістично марковані граматичні засоби; оцінювати стилістичний потенціал частин мови й синтаксичних конструкцій тощо. У науковій літературі *стилістичне значення* прирівнюють до таких понять, як стиль і конотація. Стосовно стилю воно є його основною рисою, репрезентантом стилю; стосовних конотації – рівноправним йому синонімом і виразником додаткової інформації.

Функціонально-стилістичний підхід до вивчення мови зумовлює необхідність розмежування стилістично маркованих і стилістично нейтральних мовних засобів. Із огляду на вищезазначене, стверджуємо, що мовна структура стилю представлена не лише стилістичними та стильовими елементами, а й нейтральними. *Стилістично нейтральні* мовні засоби, з одного боку, стилю не утворюють, але в процесі вживання у певному стилі набувають ознак його якостей, а з іншого, можуть уживатися в різних сферах й умовах спілкування й не привносити у висловлювання особливої стилістичної ознаки. Важлива роль стилістично нейтральних, або загальноновживаних, слів у мовленні визначається тим, що вони виконують внутрішньоструктурну функцію інтеграції всіх засобів літературної мови та є тим стрижнем, що обростає засобами функціональної та стилістичної диференціації, стає стилістично значущим [6].

Стилістично марковані мовні засоби розглядаються в лінгвостилістиці як елементи, що стали типовими не для всіх стилів мови, а тільки чи переважно для окремого стилю та які часто виступають як паралелі до нейтральних, загальноновживаних. Їх основне призначення – посилити мовленнєвий вплив, надаючи мовленню виразності й зображувальності.

Отже, наявність у системі сучасної української мови стилістично маркованих і стилістично нейтральних мовних засобів забезпечує можливість їх вибору, на який мовець має право і яким завжди послуговується для досягнення мети мовного спілкування. Принцип вибору мовних засобів завжди пов'язується з синонімією, що, із погляду В. Виноградова, Д. Розенталя, О. Єфимова, І. Чередниченка, М. Пентилюк, В. Мельничайка, є однією з головних проблем стилістики. М. Пентилюк справедливо зауважує: „Там, де є можливість вибору, заміни одного компонента іншим, більш удалим, по-справжньому розкриваються стилістичні функції мовних явищ“ [7, 13].

Зважаючи на те, що синонімія поширюється на всі рівні мови, О. Ахманова пропонує таке її визначення: „Синонімія (синоніміка) – збіг за основним значенням (зазвичай, при збереженні відмінностей у відтінках і стилістичній характеристиці) слів, морфем, конструкцій, фразеологічних одиниць тощо“ [1, 407].

Для стилістики мови й мовленнєвої практики актуальним є розширене розуміння синонімії: синоніми визначаються за можливістю заміності їх у певному контексті. На цій важливій ознаці синонімів наголошували Л. Булаховський, А. Євгенєва, Ю. Апресян, М. Шанський та інші вчені. О. Гвоздев, А. Єфимов, Д. Розенталь уважали ознаку взаємозамінності основним методом виокремлення синонімів на різних рівнях.

Аналіз та узагальнення наукових праць провідних мовознавців (В. Мельничайко, В. Кононенко, М. Палевська, І. Чередниченко, В. Ващенко, Б. Кулик, О. Масюкевич, С. Дорошенко та ін.) дають підстави для висновку, що *морфологічні синоніми* – це паралельні форми словозміни та формотворення, що належать до однієї граматичної категорії (відмінка, частини мови), але розрізняються відтінками в засобах вираження спільного граматичного значення та стилістичним уживанням. *Синтаксичні синоніми* є паралельними конструкціями, що об'єднуються спільним граматичним значенням, на основі якого належать до тієї чи іншої синтаксичної категорії, виражають відтінки спільного граматичного значення й експресивно-сміслові або

функціонально-стилістичне забарвлення (забарвлення може бути відсутнім при стилістичній нейтральності синтаксичних синонімів).

Із розвитком ідеї комунікативного призначення мови в методичній науці посилюється увага до підвищення мовленнєвої культури студентів, якою із погляду Т. Чижової, М. Кожини, М. Пилинського, Н. Бабич, А. Коваль та ін., передбачається вироблення вмінь точно забирати мовні засоби залежно від мети комунікації, вільно оперувати ними відповідно до стилістичних норм. Стилістичні норми в лінгвостилістиці розглядаються як компоненти нормативності мови, що є критерієм оцінювання мовних одиниць, що функціонують у тому чи іншому стилі мовлення. Стилістичні норми поділяють на *експресивно-стилістичні*, пов'язані зі створенням виражального ефекту висловлювання, і *функціонально-стилістичні* – найбільш доречні в кожній сфері спілкування, реалізації принципів вибору й поєднання мовних засобів, що створюють певну стилістико-мовленнєву організацію [9].

Одним із критеріїв дотримання стилістичних норм є їх функціональна доцільність, відповідність цілям спілкування та іншим характеристикам комунікативної ситуації. Для усвідомлення стилістичної норми студентам важливо знати, що „однією з істотних ознак її є гнучкість, варіативність, здатність передавати факти, явища, події в різному стильовому ключі“ [10, 32]. Поняття норми та варіантів тісно пов'язане з уявленням про правильність і відхилення від певних зразків, яке в лінгвометодиці розуміють як помилку.

Питання про розмежування стилістичних і граматичних помилок є одним із актуальних питань методики викладання мови. Під стилістичними помилками науковці (О. Гвоздева, Н. Сулименко, М. Пльонкіна) насамперед розуміють вид мовленнєвих помилок, що полягає в уживанні слів, словосполучень, конструкцій, що не відповідають стилю певного тексту, порушують вимоги комунікативної доцільності висловлювання“. Виникають такі помилки внаслідок неправильного вибору слова, граматичної форми чи синтаксичної конструкції, що за своїм додатковим функціональним чи експресивним забарвленням не відповідають умовам і завданням мовлення.

Урахування граматичних і стилістичних норм є необхідною умовою в навчанні студентів комунікативно доцільно вживати мовні за-

соби, обирати більш доцільний варіант із-поміж кількох можливих, а тому в процесі вивчення граматичного матеріалу важливим є визначення оптимальних умов для формування у студентів стилістичних умінь, пов'язаних із правильним і доцільним уживанням у мовленні допустимих стилістичною нормою варіантів.

Отже, усвідомлення й засвоєння теоретичного матеріалу про основні понятійні категорії функціональної стилістики сприятиме розвитку мовленнєвих умінь у студентів із позицій функціонально-стилістичного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – [4-е изд., стер.]. – М. : КомКнига, 2007. – 570 с.
2. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Александр Владимирович Бондарко. – [2-е изд.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 348 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови ; відп. ред. К.Г. Городенська / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
4. Кожина М.Н. Стилистика русского языка : [учебник для студентов пед. ин-тов. по спец. № 2101 „Рус. яз. и лит.“] / М.Н. Кожина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
5. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Основные понятия и категории лингвостилистики : [межвузовский сб. научн. трудов / редкол. М.Н. Кожина (гл. ред.) и др.]. – Пермь, 1982. – 167 с. [152, с.13].
7. Пентилюк М.І. Робота із стилїстики в 8–9 класах : [посібник для вчителя] / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Рад. шк., 1989. – 112 с.
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М.Н. Кожинной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 694, [1] с.
9. Чиждова Т.И. Основы методики обучения стилистике в средней школе: [учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 „Рус. яз. и лит.“] / Тамара Ивановна Чиждова. – М. : Просвещение, 1987. – 176 с.